

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Євген Причепій, Влада Давіденко, Яна Горобенко, Яна Дзюба

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗНАКІВ ДОЛІ.

Частина IV¹

Соціологія знання

Я. Г.: Ви казали, що наукового консультанта з докторської у вас не було. А як ви її писали і як захищалися? Адже соціологія знання, з ваших слів, була в СРСР новою галуззю досліджень.

Є. П.: Писав її, працюючи на кафедрі філософії Академії наук, інколи перебуваючи у відрядженнях у Москві, адже вся іноземна література за темою була там. Яюсь навіть провів там пів року. Тобто кафедра сприяла моїй роботі над дисертацією. Захищав я її в Інституті філософії. Усе пройшло нормально: тільки один член ради, як я вже говорив, був проти – це вважалося гарною ознакою на той час. Проблем жодних не виникло.

Я написав другу, після Мотрошилової, на теренах Союзу монографію з цієї тематики. Треба сказати, що весь час вона мене випереджала: коли починав працювати над цією темою, то жодної іншої праці з подібної тематики не було, а коли я вже мав такі напрацювання, що відступати було не можна, вийшла її монографія. Однак я можу дещо посперечатися щодо того, чия праця вагоміша. Принаймні я не вважаю, що моя багато в чому поступалася праці Мотрошилової. Нещодавно в університеті, на жаль, помер викладач, який весь час прохав мене дати хоч декілька примірників на факультет, адже студенти не обізнані з працями Мангайма (зі соціології знання), Шелера тощо.

Я. Д.: Пане Євгене, скажіть, будь ласка, наскільки ви відчували, що перебуваєте «в авангарді» досліджень із соціології знання?

Є. П.: Я не можу так сказати, адже праця Мотрошилової вийшла першою. Вона – авангард.

Я. Д.: Я маю на увазі саме український контекст 80-х років.

Є. П.: В українському контексті, якщо я не помиляюсь, і досі зі соціології знання праць немає. Повторюю, ця тема лишилася поза увагою дослідників. Напевно, через те, що на соціології знання лежало таке собі тавро буржуазного марксизму. Фактично

© Є. Причепій, В. Давіденко, Я. Горобенко, Я. Дзюба, 2023

¹ Інтерв'ю підготовлене в межах дослідницької програми «Українська філософія 60–80-х років ХХ століття». Після першого згадування імена учасників інтерв'ю позначаються скороченнями: Є. П. – Євген Причепій, В. Д. – Влада Давіденко, Я. Г. – Яна Горобенко, Я. Д. – Яна Дзюба. Першу частину див.: [Причепій et al. 2022]. – *Прим. ред.*

марксизм працює над проблемами соціальної зумовленості знання, тому категоріальні структури, напрацьовані марксизмом, деякою мірою наявні й у соціології знання. У ній також досліджуються різні аспекти взаємозалежності знання і суспільства, у тому числі й класова зумовленість знання. Тобто там дуже цікаві проблеми порушуються, що безпосередньо стосуються функціонування знання в суспільстві. Зокрема, так званий «сучасний постмодернізм», що ставить філософію й істину в залежність від соціуму, є якоюсь мірою ідеєю соціології знання.

В. Д.: *А наскільки важким у 80-ті роки був доступ до джерельної бази зі соціології знання? Ви казали, що багато часу проводили в Москві, тож в Україні взагалі не було жодних джерел?*

Є. П.: Так, не було нічого. Принаймні я не пригадую, щоб було якесь джерело зі соціології знання. Тож доводилося весь час їздити до московських бібліотек. А ще були налагодженні міжбібліотечні абонементи, тобто я з бібліотеки Академії наук замовляв московську літературу. Хоча існувало певне обмеження – не можна було виписувати більше трьох джерел за раз, але в цілому було достатньо літератури: поки працюєш над однією книжкою, можеш замовляти іншу.

Я. Д.: *Хотілося б уточнити, хто ще з українських дослідників займався цією проблематикою?*

Є. П.: Розумієте, соціологія знання має, так би мовити, широке віяло. Є проблематика, що збігається з марксистською філософією, а є, скажімо, феноменологічний варіант соціології знання. Представники даного напрямку виводять соціологію знання через спілкування Я з іншим Я, тобто там розглядається зовсім інша концепція. Там, де соціологія знання напряму стикалася з марксизмом, – будь ласка: у нас було дуже багато досліджень, які торкалися проблеми соціальної зумовленості знання. Тобто там, де просувалася ідея позанаукового знання, себто буденного, класового, ідеологічного, марксистської літератури було дуже багато. А от що стосується соціальної зумовленості наукового знання, то ця проблема постала фактично тільки у XX столітті. Саме тоді з'явилися праці, в яких почали досліджувати, що, наприклад, поняття «атом» у фізиці з'явилося не на порожньому місці, а спочатку постав індивід як «атом» буржуазного суспільства і цей «атом» дав можливість побачити фізичний атом. Подібні процеси простежуються й у Стародавній Греції, адже там ідея «атома» як чогось автономного виникла під впливом демократії в полісах, де суспільство складалося з окремих індивідів. Тобто такі проблеми ширшого масштабу – соціальної зумовленості ідей, походження структур мислення зі структур соціальних відносин – почали активно ставитися у XX столітті, тому в українській літературі праць на таку чітку соціологічну тематику не було. У нас, скажімо, є дещо в річищі Мангайма з його питанням щодо класів і свідомості, але за це його і звинувачували в марксизмі, адже цю ідею було взято із праць Маркса.

Перебудова і філософія

Філософське середовище

В. Д.: *Як ви гадаєте, чи був запит на філософію за часів Перебудови? Якщо так, то більше, скажімо, на проблематику німецькомовної філософії чи англо-американської?*

Є. П.: Я не можу сказати, що був запит за межами самої філософської спільноти. Розумієте, мені здається, що вся біда нашого суспільства в тому, що філософія існує в окремому, замкненому середовищі. Інакше кажучи, у нас не було філософії, активно

вплетеної в політичні події, філософії, яка б генерувала ідеї, прямо пов'язані зі соціальним життям. Тобто ми не мали філософії, що перебувала б у контексті соціального життя. Була «шкільна філософія», що викладалася в університетах, але вона замикалася на себе. Дуже рідко хтось із мислителів міг прориватися до суспільства й говорити про ті проблеми, що цікавлять саме суспільство. Я вважаю, що запити як такого на філософію не було. Єдине, про що можна говорити, то це про популярність філософії в середовищі самих філософів.

Звичайно, у ті роки панувала здебільшого німецька класична філософія. Так принаймні, мені здається. На другому плані була французька, адже серед інтелігенції почали поширюватися ідеї екзистенціалізму. Тож можна говорити про філософію німецьку, французьку, але не англійську чи американську. Вона якщо й була, то, грубо кажучи, на третьому місці. Це на мій суб'єктивний погляд, бо цілком можливо, що з позиції іншої людини цей пейзаж української філософії може виглядати по-іншому.

Слід відзначити, пізніше, уже за Незалежності, іноді на деякі суспільні запити відповідати вдавалося. Зокрема, інтелектуалів хвилювали такі проблеми як громадянське суспільство, свобода, права людини й подібні. У відповідь на ці запити з'явилися переклади праць з філософії права. Я, зокрема, переклав з німецької «Філософію права» Райнгольда Ціппелуса (2000) і разом із Володимиром Приходьком «Філософію права» Густава Радбруха (2006). Тоді ж група університетських філософів на чолі з професором Лосем, до якої він залучив і мене, переклала з німецької фундаментальну працю німецьких мислителів «Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера» (2002). Олександр Коваленко і Олександр Буценко переклали з англійської працю Карла Попера «Відкрите суспільство та його вороги». Це до якоїсь міри була відповідь філософів на запити суспільства. Тут потрібно віддати належне фонду «Відродження», який стимулював роботу в цьому напрямі. Наші філософи на той час ще не були готові пропонувати суспільству власне бачення цих проблем.

Я. Г.: *Яких найяскравіших дослідників з того періоду ви можете пригадати?*

Є. П.: Ті дослідники, які були з попереднього часу, залишалися для мене авторитетами й у 80–90-ті роки, адже є така властивість нашого розуму – бачити тільки тих, кого ти знаєш, чи не так? І тому я не помічав тих людей, які, можливо, виростали в той час, а пізніше стали відомими філософськими постатями. Однак загалом для мене це питання залишається відкритим.

В. Д.: *Зрозуміло. А як ви загалом можете оцінити період 80-х років для української філософської спільноти. Що змінилося порівняно з 70-ми? Чи стали філософи відчувати себе вільніше?*

Є. П.: Передовсім розповім про один епізод, яким мені запам'ятався початок Перебудови. Читаю лекцію аспірантам Академії наук у приміщенні кафедри філософії на першому поверсі на вул. Трьохсвятительській (тоді Героїв революції). Не дуже сміливим голосом промовляю: «Що стосується вчення Карла Маркса, то не всі його ідеї з позиції сьогодення виглядають переконливими». Не гарантую, що саме так звучала ця думка, але йшлося про те, що це вчення не слід сприймати як вічну істину. Не встиг промовити до кінця цю фразу, як портрет Маркса, що висів на стіні за моєю спиною, зривається і падає додолу. Аудиторія завмерла в містичному стані, який змінився нервовим сміхом. Що це було – знак чи тривіальний випадок, чи можливо телекінез («сила» одночасного погляду кількох десятків очей зрушила портрет)? Для мене це явище до цих пір загадка.

Якщо говорити про 80-ті в цілому, то слід відзначити, що філософія стала більш зрілою, як і самі філософи. Однак у кожному періоді можна говорити про провідну тенденцію й тих філософів, які постійно присутні у твоєму життєвому просторі. Я хочу сказати, що з одного боку, епоха Брежнєва, якщо брати період до Перебудови, була часом гнітючого настрою, анекдотів, адже всі розуміли, що ми зайшли в якийсь глухий кут, виходу з якого не було видно. Були люди, які працювали на те, щоб за допомогою філософії реалізувати свої кар'єрні наміри й, отже, для них філософія не була важливою. Вона радше була додатком до кар'єри. А були ті, які намагалися реалізуватися саме у філософії. Щодо останніх, то з'явилася така група дослідників, як Анатолій Лой, Віталій Лях, Анатолій Єрмоленко та інші. Ці люди, з одного боку, займалися нібито марксистськими проблемами, адже за їхні рамки виходити не можна було. Але при цьому намагалися певним чином узгодити ці проблеми із зарубіжною філософією. Так вони намагалися вийти на шлях, яким ішла сучасна зарубіжна філософія. Звідси й походить таке викривлення. Ті, хто були в згоді зі своєю совістю, бачили, що узгодити марксизм із сучасними умовами неможливо. Однак давати загальний аналіз цієї філософії я не берусь через те, що коли людина активно працює сама у філософії, то відсікає багато літератури. Так, наприклад, Гусерль, коли йому виповнилося десь 80 років, свідомо припинив читати філософську літературу, сказавши, що вона заважає йому писати власні праці. Розумієте, коли ви читаете літературу, то так чи інакше стаєте на позиції її авторів і тим шкодите своїй роботі. Так і я, коли займаюся культурологією, то також помічаю, що коли знайомишся з чужою концепцією, вона збиває з власних думок. Тому повторюю, я не всі праці читав, які виходили в той час, тож дати цілісну картину філософії того часу не можу.

Я. Д.: *Перебудова породила певні надії серед філософів. Наскільки вони, на вашу думку, справдилися?*

Є. П.: Перебудова для людей, які жили філософією, тих, кого я називаю справжніми філософами, була як ковток свіжого повітря. Адже найбільшою цінністю для філософа є свобода, так? Свобода мислення. Якщо є зовнішні рамки, які, так би мовити, обмежують вашу свободу, якщо ви перед аудиторією не висловлюєте своїх думок щиро, то насамперед ви самі почуваетесь дуже погано й аудиторія це відчуває. Таким чином, і самоповага, і повага аудиторії до такої людини зникає. Тому, як на мене, Перебудова – це своєрідний перехід до нового етапу мислення. Хоча не можу сказати, що цей етап в матеріальному плані дав ті блага, яких від нього очікували. Однак що до благ в моральному плані, тобто свободи мислення тощо, то я ніколи не шкодував, що ми вийшли на даний етап.

Мені цей процес дався досить легко, бо я готовий був позбутися всіх залишків марксизму. Як на мене, будь-яка мисляча людина ХХ століття мала сприймати ідею комунізму як утопічну. Усім було зрозуміло, що не може існувати таке велике урбанізоване суспільство без поліції, без держави, без влади. Є всі ці речі, отже є державна машина. А якщо є державна машина, то все, про що говорить Маркс, летить до дідька. Пам'ятаю, ще працюючи в Горлівці, я дивився, як на вулиці б'ються шахтарі й подумав, що це суспільство ніколи не зможе існувати без права і влади. Після цього я вже почав контактувати з юристами. Почав у них перепитувати, чи правильною є така позиція? У нас навіть було так, що юридичний факультет скоротили до 15 осіб, адже вважали, що право не має майбутнього. При комунізмі право відіме, то навіщо нам готувати юристів? Однак здоровий глузд показував, що ця ідея утопічна. Хоча, звісно, хто ж буде проти того, щоб людина була для людини братом? Тобто ці ідеї, закладені

в релігії і, так би мовити, в комуністичній етиці, бажані для людини, але, як говорив ще Кант, вони можливі лише як ідеали, а не як норми, що можуть бути впроваджені в життя. Таким чином, Перебудова для людей, що жили філософією, була бажаною, але значно важливішим виявилось питання щодо перебудови самої філософії. І в цьому питанні я не знаю, чи можна сказати, що в нас філософія перебудувалася, що припинила існування філософія марксистська. От ви, як студенти, не відчуваєте впливу марксизму? Адже викладачі лишилися переважно ті, які сформувався «там», і окрім марксистської філософії, нічого в житті не знали.

В. Д.: *Ну, на загал можна сказати, що дехто відійшов радикально, а дехто все ж таки на цих рейках їде далі.*

Є. П.: От про це я й кажу. Ще й напевно так і починають: «Діалектика і закони діалектики». Ну, можливо, не так відверто. Проте в кожному разі підручник, що вийшов на початку 2000-х років, я вперше спробував сформувати не на марксистських засадах. Тож там замість одного методу, що проголошувався в марксизмі (діалектичний), запропоновано й герменевтику, і феноменологію, і навіть трансцендентальний метод. Тобто я показав, що у філософії існує багато методів і фактично кожна течія має свій власний.

В. Д.: *Цікаво було б дізнатися, як відбувалася ця внутрішня перебудова?*

Є. П.: Вона відбувалася досить важко. Вона збіглася, як ви знаєте, зі складними соціальними трансформаціями, з розпадом Союзу та набуттям Україною державності. Усе це разом було радикальним переломом у свідомості й діяльності більшості людей. Що стосується філософії, то, звичайно, перебудова відбувалася головним чином як «варіння у власному казані», тобто трансформації поставали переважно через внутрішнє переосмислення. Стало непопулярним бути марксистом, а відтак треба було чимось замінити марксизм. І от замість марксистської філософії у вишах почали викладати курс історії філософії. А всі актуальні проблеми онтології, філософії свідомості, гносеології, усі соціальні проблеми тощо відходили на задній план. Зрештою, це також якоюсь мірою є позитивом: замість марксизму, викладали історію філософії. Проте однією історією філософії саму філософію змінити не можна. Необхідно надавати сучасне розуміння онтології, проблем свідомості, теорії пізнання тощо. Я сам стикнувся з цим, адже необхідної літератури не було й довелося ці актуальні проблеми висвітлювати в річичі того, як вони актуалізуються в західній філософії. Причому я вважаю, що грамотний філософ повинен давати не лише один варіант, скажімо, екзистенціальної онтології, а й інші можливі варіанти. Принаймні для студентів-філософів потрібно викласти кілька варіантів онтології, а вже потім ставити питання, який з цих варіантів ви оберете: релігійний, екзистенціальний тощо. Тож вірний підхід до розв'язання актуальних філософських проблем повинен ґрунтуватися на засадах вибору для студента й у жодному разі автор не повинен накидати свою думку. Він має лише викладати ті концепції, які існують у сучасній філософії. Якщо запитати, чи піднялися ми до такого рівня, то, напевно, ні. Це той рівень, якого ми повинні прагнути як викладачі.

Я. Д.: *Наскільки важким був доступ до закордонної літератури в період Перебудови (особливо в порівнянні з «застійними» часами)?*

Є. П.: Безперечна ознака цієї епохи – те, що закриті раніше фонди деяких бібліотек відкрилися. Ідеться про три бібліотеки Москви (Ленінка, Академії наук та Іноземної літератури) і Бібліотеку Академії наук України. У цих фондах зберігалася переважно так звана антирадянська література, але також і багато джерел із соціальної філософії.

У нашій академічній бібліотеці в таких фондах зберігали переважно «націоналістичну» літературу.

Крім цього Захід став значно доступнішим. Поступово почали налагоджуватися зв'язки з іноземними університетами. Тож можна констатувати, що доступ до іноземної літератури спротився. Хоча, якщо говорити відверто, у цей період інтелектуалам було не до зарубіжної філософії. Основні зусилля були спрямовані на «перетравлення» марксизму, на переосмислення історичного досвіду радянського соціалізму (голодомори, концтабори, нищення національної інтелігенції тощо), на пошук філософією свого місця в новому суспільстві, в якому вона вже втрачала владну опору.

Я. Д.: *Чи існували до Перебудови якісь дискусійні середовища?*

Є. П.: Ні, я такого не пригадую, адже дискусія передбачає розбіжності в якихось принципових питаннях, так? А в той період навряд чи таке могло статися. От, наприклад, запросили мене якось до Інституту філософії на семінар і попросили, щоб я коротко виклав концепцію Макса Вебера. Я почав презентувати її в тому плані, що Вебер чудово знав Маркса і також вважав, що економічні фактори впливають на розвиток суспільства, але стверджував, що економіка є лише одним із багатьох інших чинників. Таким чином, свідомість може радикально змінювати саме буття. Так, Вебер показав, що протестантизм фактично сформував капіталізм. У цей час входить парторг цього відділу і каже: «Що це ти тут антимарксизм розводиш?» А Олександр Яценко, який був присутній тоді, відповідає: «Ми з тобою хто? Марксисти. Однак повинні знати зарубіжних вчених? Повинні. Його промова не стосується широких мас. Тож він не пропагує Вебера, а говорить серед фахівців». Ба більше, Яценко навів йому такий приклад: якщо до приміщення входить жінка, а чоловік, який знаходиться там, каже їй: «Роздягайтеся», то з позиції іншої людини він говорить нібито щось погане. А якщо він лікар? То це нормально. Так само й у цій ситуації. Він говорить те, що повинен говорити фахівець. Саме вони й мають знати всі таємниці буржуазної філософії. Тож, як ви бачите, до цього й зводилася критика. Доводилося захищатися анекдотами.

В. Д.: *Наскільки вагому роль у той час відігравала критика з боку «вищих інстанцій»?*

Є. П.: Що таке «вищі інстанції»? Це насамперед був відділ ідеології ЦК. Свого часу навіть мене хотіли туди загнати, але, слава Богу, вдалося відмовитися. Там працювали мої товариші Олександр Погорілий і Анатолій Гордієнко, останній з яких після цього очолив відділ історії філософії в Інституті філософії. Тобто людей до цього відділу брали з філософів і вони там контролювали загальний стан філософії. Дійсно, були там і такі догматики, що могли нав'язувати якусь думку іншим, але були і звичайні люди, які, можна сказати, не дуже розумілися на цих питаннях. Загалом, якщо людина не висловлювала націоналістичних чи відверто релігійних ідей, то все інше проходило та сприймалося. Але був такий момент – якщо хтось із своїх написав донос, а таке дуже часто траплялося, і вказав, що такий і такий висловлює антирадянські думки, то це було найгірше. Люди з ЦК не завжди розуміли те, що ти пишеш, а от той, хто поруч, міг бути освічений і при цьому людиною, яка знає, чого вона хоче. Я би сказав: або свідомий дурень, або свідомий кар'єрист, який хотів зайняти чуже місце. Це було найгірше: філософи потерпали не від вищого керівництва, а від того, що свої ж писали листи-доноси. А якщо надійшов лист, то «там», звичайно, на це реагували, бо їм у такий спосіб нібито розкривали очі на те, що відбувається.

Я. Г.: *Який шлях, на ваш погляд, українська філософська спільнота пройшла від кінця 50-х до 80-х років? Як вона змінилася?*

Є. П.: Що стосується спільноти, то я можу сказати так – на першому етапі, тобто у 50–60-ті роки, філософами були здебільшого селяни, «сковородинці». Не знаю, чим це було зумовлено – чи відбір був такий, чи, можливо, інтерес був саме звідти. А вже після 70-х – покоління райцентрів, містечок і міст. Із села вже потрапляло до цієї професії значно менше людей. Це, своєю чергою, не могло не впливати на саме формування цієї спільноти. Вона, звичайно, була більш грамотна, знала іноземні мови, хоча й не вся. Але, як мені здається, вона іноді виявлялася менш принциповою. У нас було кілька непартійних осіб і загнати їх у партію було дуже нелегко. Нам тільки аж на 5-му курсі сказали: або ви вступите до партії й підете працювати у виші, або ж ми вас у КПРС взагалі не приймемо. А в 70–80-ті, наскільки мені відомо, до райкомів партії стояли навіть черги. От у чому різниця. Це покоління йшло вже для того, щоб робити кар'єру. Філософ розглядався більш як партійний працівник, викладач тощо. А попередники були, так би мовити, ідеалістами, зокрема я кажу про Лісового. Вони прагнули істини, чогось невідомого, прекрасного, тасмничого. Це має як плюси, так і мінуси. З плюсів те, що в пізніші часи філософське середовище мало менше ілюзій, ніж покоління 50-х років.

Справи видавничі

Я. Г.: *Розкажіть, будь ласка, про тогочасні фахові філософські журнали, можливості публікувати книги, про рівень цензури тощо. Наскільки спрощеною, у порівнянні з попереднім періодом Застою, стала система подачі публікацій під час Перебудови?*

Є. П.: Ну це, мабуть, очевидно. В УРСР був один фаховий філософський журнал – «Філософська думка», що видавався Інститутом філософії. Можна було на пальцях однієї руки, а, можливо, навіть на половині пальців, перерахувати журнали і періодичні збірники. Останні видавалися філософським факультетом, а він був тільки в Києві. Зараз же факультетів філософії дуже багато і, мабуть, кожен із них видає свій журнал. Тут жодного порівняння не може бути, звичайно.

Але ви самі розумієте, що коли річка розширює русло, то внаслідок цього вона міліє. Так, напевно, відбувається і з філософією. Раніше, щоб надрукуватися у філософському журналі, треба було відповідати певним вимогам; та й просто вони знали, кого можна брати, а кого ні. Зараз питання зовсім в іншому – друкують через те, що немає на друк нічого іншого. Відповідно, рівень філософської продукції може падати. Проте якщо казати відверто, то я зрідка читаю ці журнали за тим самим принципом, про який вже йшлося – після 70-ти років читати треба тільки те, що чітко входить в рамки твого фахового інтересу, а те, що виходить за них, може зашкодити твоїй роботі. Тому я вважаю, що це дуже добре, коли ми маємо можливість публікуватися. Я, до речі, один із перших надрукувався в студентській збірці в Київському університеті. Здається, я був ще на 4-му курсі й написав курсову роботу з проблем відчуження в ранніх «Економічно-філософських рукописах» Маркса. Цю роботу було опубліковано в «Студентських наукових працях». Тож окрім журналів були ще такі студентські наукові збірники.

В. Д.: *Це збірник при історико-філософському факультеті, так?*

Є. П.: Так, здається, він був при історико-філософському факультеті, бо там були і праці археологів. Тож, скоріше, він був загалом для всіх гуманітаріїв.

В. Д.: *А туди могли подати свої роботи студенти інших вишів?*

Є. П.: Ні, це було видання університету Шевченка.

Я. Д.: *Принагідно хотілося б запитати, чи існувало справжнє рецензування у фахових філософських виданнях?*

Є. П.: Мені здається, що тоді рецензування було суворіше, ніж зараз. І не тільки на предмет ідеологічної відповідності, а й на предмет фаховості. Але знову ж таки, де? Якщо говорити про журнал «Філософська думка», то там фахове рецензування відбувалося досить суворо, а що стосується збірників, то, наскільки я знаю, там тільки редактор міг давати деякі зауваги, а так рецензування особливого не було.

Я. Г.: *Чи залишалося обов'язковим публікування філософських робіт саме російською мовою?*

Є. П.: Розумієте, залежало від того, де саме друкуватися. У 70-ті роки на філософському факультеті «Проблеми філософії» виходили українською мовою. Що стосується збірки, присвяченої філософським проблемам природничих наук, то, здається, вона також була українською мовою. І «Філософська думка» була українською. Тільки за Юрія Прилюка вона почала виходити двома мовами – українською і російською. Поки не запанувало телебачення, загрози русифікації як такої не було. З масовим поширенням телебачення русифікація населення набула значно швидших темпів. І було вже невідомо, чи зможеш, вийшовши якось на вулицю, почути українську мову. Навіть не вдалося, що вдасться цей процес якось зупинити.

Незалежність

Геть від Москви!

Я. Д.: *Ви говорили, що за союзних часів головний масив західної літератури перебував у Москві. Зрозуміло, що ситуація з бібліотечними фондами швидко не змінюється, які б події не відбувалися. Як позначилося оголошення України незалежності на доступі до літератури?*

Є. П.: Якщо говорити про Москву, то вона виявилася частково відрізаною вже в перші роки Незалежності. Навіть московські бібліотеки неохоче нас пускали, мовляв, ви захотіли самостійності, ну то самі, будь ласка, і живіть. Звісно, це був неприємний виклик, без доступу до різноманітної літератури інтелектуальна праця втрачає якість. Утім пізніше з'явився Інтернет і потреба в московських бібліотеках поступово до середини 2000-х, гадаю, відпала. За деякий час в інтернеті були викладені величезні масиви літератури, про які раніше не доводилося і мріяти. Тож, на щастя, світ відкрився таким способом. І я вже не бачу особливої проблеми в цьому розриві колишніх зв'язків.

Хоча я не знаю, наскільки бібліотека імені Вернадського може забезпечити доступ через Інтернет до зарубіжних джерел, чи має вона можливість безкоштовно виходити на іноземні журнали й бібліотеки. Проте це налагодити не так вже й важко, тобто це можна зробити.

В. Д.: *Що привертало найбільшу увагу спільноти та наскільки розмаїтими були філософські погляди інтелектуалів перших років Незалежності? Чи багато людей «дивилися в бік Заходу» або ж інерційно прагнули подальшої співпраці з Москвою?*

Є. П.: Як я щойно сказав у зв'язку з бібліотеками, після Перебудови, коли Україна відмежувалася від Росії, зв'язки з Москвою практично обірвалися. Я навіть опублікував статтю в журналі, що мала назву, здається, «Перебудова держави». Головна теза статті: не треба різко обривати всі зв'язки, адже, зрештою, наша інтелігенція здебільшого не знала англійської, володіла тільки російською. А тому, якщо повністю перекрити канали російської мови, а бібліотеки припинять купувати російську літературу, то ми виявимося в ізоляції.

Деякою мірою така ізоляція далася взнаки, утім дуже швидко молоде покоління відкрило дорогу на Захід. На жаль, ця дорога не така широка, як хотілося б. Не прос-тежується інтенсивний розвиток спілкування із західними колегами. За рідкісним ви-нятком: я можу назвати кафедру теоретичної і практичної філософії Київського уні-верситету тією, де зазначене спілкування відбувалося досить активно. Не знаю, як за-раз, але за Анатолія Лоя воно було досить жвавим. Інститут філософії також був дуже активним, а насамперед відділ зарубіжної філософії. Звичайно, передусім відзначалось у спілкуванні з західними колегами молоде покоління. Воно, зрештою, часто виїжджало за кордон.

Однак зараз, на жаль, наша країна економічно нестабільна, з одного боку, а з ін-шого – не шанує інтелект. Ви, мабуть, самі бачите, що інтелект емігрує на Захід. Фі-лософія, звичайно, менше, тому що там своїх філософів вистачає. Через це найімовір-ніше наш філософ на Заході роботи не знайде. У мене якось на кафедрі працювала цікава пані, яка поїхала до Німеччини, захистила там кандидатську німецькою мовою і працює художником. Я у неї спитав, чому ж вона не викладає у вишах. І вона мені відповіла: «Де ви там знайдете робоче місце?» Там тільки професор має своїх аспіран-тів, тобто лише по знайомству або через рекомендацію можна зайняти місце десь в уні-верситеті. Михайло Мінаков, здається, викладав в Італії чи в Німеччині, але загалом знайти філософу нішу для праці на Заході майже неможливо. Якщо це технічна спеціа-льність, то будь ласка. Ну але це ж і не дивно, бо гуманітарні науки – то, так би мовити, квінтесенція кожної культури. Тут повинні працювати люди, які виростили в цій країні й опікуються проблемами, що її хвилюють. Тож, повторюю, тільки коли країна економічно стабільна та заможна, цінує інтелектуальну працю гуманітаріїв, тоді буде виділяти ко-шти на те, щоб люди активно працювали із зарубіжними партнерами.

В. Д.: *А яким був характер академічних стосунків між Києвом і Москвою у нульові-десяті? Якою була комунікація з іншими філософськими центрами колишнього Союзу?*

Є. П.: Я сказав би, що з набуттям Україною незалежності зв'язок з колишнім цен-тром різко скоротився. Одразу ж утворилася своя Вища атестаційна комісія (ВАК) в Україні. Я, до речі, був членом філософського відділення ВАКу з перших часів засну-вання. І вже ніяких вказівок не могло бути, бо ми функціонували як окрема організа-ція, що не мала жодного відношення до Москви. Знаю, що Віталій Лях разом з моск-вичами ще до Революції гідності мали якусь спільну тему дослідження. Однак це були дві незалежні організації, які провадили спільні дослідження і жодних вказівок з Мос-кви, певна річ, не надходило. Звичайно, певні контакти були, зокрема контакти Ін-ституту філософії. А також ті, що будувалися на особистих зв'язках, адже були друзі, які переїхали з Києва до Москви і, звичайно, з ними підтримувалися контакти (Євген Ледніков та інші). Однак треба сказати, що й тоді, за Союзу, Інститут філософії функці-онував як окрема організація, що підлягала Академії наук і Президії Академії наук УРСР. Тож ніяких прямих вказівок з Москви не було й у ті часи. Хіба що московська ВАК затверджувала дисертації, що захищалися в Україні.

Філософи і філософія у перші роки Незалежності

Я. Д.: *А які суттєві зміни у філософському середовищі ви спостерігали? Чи змі-нювався кадровий склад академічних інституцій?*

Є. П.: Якщо говорити про кадровий склад, то в перші роки він, звичайно, не мінявся, просто переходили на іншу парадигму викладання. Можна сказати, що старі кадри

намагалися перейти в нові програми, опанувати нові ідеї і таке інше. Усе це відбувалося дуже повільно, бо десь до 2000 року марксистська філософія домінувала у викладанні. Хоча у філософських працях, які виходили, вже відчувалася певна розкутість, але у викладацькій сфері нічого практично не змінювалось. За винятком того, що заговорили імена класиків марксизму.

Але відкрився доступ до філософських джерел, що раніше були під контролем. З'явилася свобода на рівні видавництва. Також відкрилися факультети, відділення, випускові кафедри: в Одесі, Львові, Харкові, Дніпрі, інших містах... Я хотів би особливо відзначити заснування у 2009 році Теологічного інституту ім. Св. Архієпископа Йосипа Більчевського у Львові. Поява такого дослідницького та викладацького закладу, що успішно будується на сучасній західній теологічній або теологічно-філософській основі, є одним із першочергових досягнень.

Що стосується філософів, то дійсно з'явилася плеяда нових філософів. Хоча деякі з них «засвітилися» ще за радянської доби, їхній розквіт припадає саме на цей період. Зокрема, Олег Хома, Андрій Богачов, Вахтанг Кебуладзе та інші. Це люди нової генерації, розкуті у своїх поглядах.

В. Д.: *А якою була атмосфера в нашому Інституті філософії у 90-ті, у перше десятиліття XXI століття? Що досліджувалось, яким був науковий мейнстрім?*

Є. П.: Я про Інститут філософії не можу сказати, тому що таких тісних контактів у цей час з інститутом не мав. Можу лишень зауважити, що внутрішня напруга філософського життя спала, наскільки я можу судити зі своїх контактів із Віталієм Ляхом. Не проводилися загальноукраїнські філософські конференції, що раніше часто бували. Проте у відділі історії зарубіжної філософії є сектор східної філософії, який працював дуже активно. У них кожного місяця відбувалися зібрання. Ці люди, які займаються китайською, японською, індійською філософіями, тримаються свого гуртка і досить інтенсивно працюють разом. В Інституті філософії відбуваються вчені ради, але таких заходів, що об'єднували хоча б усіх філософів Києва, я не знаю. Знову повторюю – інтенсивність філософського життя пов'язана з матеріальною базою, адже інститути й університети не можуть самі оплачувати відрядження. Організація, що влаштовує конференції, не може сплатити за приміщення і таке інше. Тому подібні заходи не є настільки частими.

У цілому ж я можу давати оцінку як людина, що спостерігала ззовні. Інтенсивність життя як в Інституті філософії, так і в Академії наук, призупинилася через різке скорочення матеріального забезпечення. Самі філософи з Академії наук почали шукати підробітку, бо вижити на ту зарплату було неможливо.

Я. Г.: *А чи цікавились ви тим, чим «дихає» філософський факультет університету Шевченка? Які зміни там відбувалися?*

Є. П.: Мені здається, що найбільша зміна там відбулася тоді, коли почали набирати студентів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання. Тоді пішов студент, який має належний рівень знань. До того я особисто не знаю, але мені про це розповідали, у формуванні студентського складу університету суттєву роль відігравали суб'єктивні чинники. Хочемо ми цього чи ні, але коли запровадили ЗНО для випускників школи, то студентська аудиторія почала формуватися більш-менш об'єктивно і відповідно до тих критеріїв, які мають бути. А що стосується викладачів на філософському факультеті, то я з багатьма знайомий. Це досить кваліфіковані фахівці, але хотілося б, звичайно, щоб було більше молодих знавців зарубіжної філософії. Однак я не можу дати якусь кваліфіковану оцінку, адже це виходить за межі моєї компетенції.

Я. Д.: Скажіть, будь ласка, наскільки складно було жити українському інтелектуалу в ті часи? І чи відчувала академічна спільнота емоційний підйом, пов'язаний з політичними подіями?

Є. П.: Звичайно, філософи активніше вплетені в соціальне життя та політичні події порівняно, скажімо, з фізиками чи хіміками. Хоча за бажання і філософ може певною мірою ізолюватися від політичної дійсності. Проте якщо ми звернемося до того, як реагували філософи на події в Україні в той час, то я можу вам навести такі факти: Шинкарук був депутатом України ще радянської, але після цього він балотувався в депутати вже у період незалежності; Попович був дуже активний в політиці, виступав по телебаченню і, знову ж таки, балотувався в народні депутати. Однак ані той, ані інший не пройшов, бо, звичайно, перший парламент незалежної України формувався ще на більш-менш об'єктивних засадах, а вже наступні формувалися на суто комерційних. Тобто ті, хто мали кошти, могли проводити агітацію на телебаченні, в газетах тощо. А філософи, як ви знаєте, капіталів не мають. Євген Бистрицький також брав активну участь у політичному житті. До того ж я знаю, що навіть програми деяких партій, які створювалися в той час, писали філософи. Зокрема, і я був причетний, хоча не до написання програми, а до гуртка Республіканської партії, що на той час була активною. Так трапилось, що мої студенти брали участь у роботі цієї партії і запросили мене, щоб я трохи допоміг. Я також був членом першого з'їзду української інтелігенції в Жовтневому палаці ще за Радянського Союзу. Коли відбувалися мітинги, то зустрічав на них і Василя Лісового, й інших. Сергій Грабовський також був активним у політиці. Тож я вважаю, що філософи зробили свій внесок у розвиток громадянського суспільства в нашій країні.

Я. Г.: А чи були у вас думки про еміграцію? Або ж, принаймні, тимчасові закордонні робочі поїздки, стажування на Заході?

Є. П.: Розумієте, Перебудова в моєму житті припала на той відтинок, коли думки про еміграцію чи відрядження на Захід були неактуальні. Я вже фактично у пенсійному віці ввійшов у Перебудову, близько десяти років лишалося до пенсії. Що стосується еміграції, то я відчув, що таке еміграція, ще коли бував у частих відрядженнях у Москві. Ми всі виростили на російській мові викладання і здавалося, що російська мова вже ввійшла всередину нас. Але достатньо було опинитися в Москві, як одразу відчуваєш, що ти у чужому середовищі. Усе-таки тут, у Києві, якщо російська мова й була, то це, так би мовити, своя, «українська» російська мова, що відрізняється від того стилю мовлення, який панує в Москві. І тому вже за тиждень ти відчуваєш, що не вистачає повітря. А тим паче, пробувши там пару місяців. Тож я завжди рвався додому. У людей, звичайно, по-різному: є люди, які емігрують і їм байдуже, тут чи в іншому місці бути, а є люди, які пускають коріння і зростаються з тим ґрунтом, на якому виростили. Я належу до цих останніх і тому думок про еміграцію в мене не виникало. Я прив'язаний до землі, на якій виріс.

В. Д.: Пане Євгене, ви казали, що мали досвід філософських перекладів. Тож чи могли б ви надати якусь критичну оцінку перекладацької традиції, що сформувалася в незалежній Україні?

Є. П.: Як і в будь-якій справі, тут прогрес є нерівномірним. Звичайно, переклади, до яких причетні, наприклад, Вахтанг Кебуладзе чи Віталій Терлецький, себто фахові філософи, які знають мову, були значно кращими. Я пам'ятаю, що «Юніверс» давав перекладати «Критику чистого розуму» людині, яка не мала філософської освіти, і потім Лой редагував цей переклад. І той самий Терлецький вносив корективи. На

жаль, філософів-фахівців, які володіють іноземними мовами, не так багато. У тому ж університеті Шевченка їх можна, мабуть, порахувати на пальцях двох рук. Утім зараз, можливо, їх уже більше. Тож добре, що розпочали.

Чому добре? Бо, знаєте, зробити другу редакцію, уже виходячи з наявного тексту, у десять разів легше, ніж почати заново, адже ви вже маєте один варіант. У багатьох країнах є по декілька перекладів, наприклад, «Критики чистого розуму». І зрозуміло, що кожному наступному легше стати досконалішим за попередній, якщо в ньому враховано помилки попередників. На перший переклад з'являються рецензії, зауваження фахівців тощо, і тому наступний можна зробити кращим. Треба сказати, що в нас, на жаль, грецька класика мало перекладена, так само і середньовічна філософія. Колись я ще на засіданні вченої ради Інституту філософії говорив, що навіть порівняно з Москвою ми дещо відстаємо. У них, звичайно, фінансові можливості значно більші, ніж у нас, і джерельна база значно більша, але якщо ми хочемо творити філософську культуру на стійких підвалинах, то потрібно мати свої переклади, «переробити» свою мову, знайти чи створити в ній вдалі відповідники для давньогрецьких і середньовічних термінів. Будь-який успішний переклад, як ви знаєте, є вдосконаленням мови, якою людина перекладає. Це розвиток української мови самий по собі. І якщо ми хочемо бути культурною нацією, то потрібно, щоб у нас були переклади Платона, Арістотеля, Томи Аквінського, багатьох інших авторів. Ці переклади є внеском у розвиток української філософської мови.

Феноменологічне товариство

Я. Г.: *У 1998 році було створене Українське феноменологічне товариство, головою якого вас було обрано. Із чіткої ініціативи воно з'явилося і яким був процес організації його роботи? Яких цілей було досягнуто?*

Є. П.: Що я можу сказати... Мої функції – і організаційні, і всі інші – у цьому товаристві були чимось подібні до функцій англійської королеви. Тобто організаційну роботу проводили Андрій Богачов і Вахтанг Кебуладзе. Андрій був заступником, а Вахтанг – на зразок секретаря. Ми провели два чи три з'їзди феноменологів, в яких брали участь філософи не тільки з України, а й іноземці, і то не лише з країн колишнього Союзу. Видали кілька збірників, присвячених цим з'їздам. Я вважаю, що якийсь внесок у пошук інтересу до феноменології це товариство зробило. Воно, здається, функціонує і зараз, тільки я не знаю, наскільки активно, але, слава Богу, у хлопців є ініціатива і вони тут дещо зробили. Феноменологія дійсно стала досить поширеною в Україні. Якось подивився свій журнал «Культурологічна думка» і знайшов там статтю Наталії Жукової, присвячену феноменології Романа Інгардена. Тож феноменологія стала, я б не сказав, що такою вже популярною, бо це досить важка для сприймання філософська течія, але принаймні більш відомою.

В. Д.: *Як розподілялися сфери відповідальності серед активних учасників товариства?*

Є. П.: Із самого початку я сказав: «Хлопці, я не можу брати на себе організаційні функції». І вони призначили мене головою, виходячи з тих міркувань, що це якоюсь мірою данина мені як людині, що розпочала дослідження феноменології в Україні. З іншого боку, таке товариство мав очолювати доктор і професор, а вони на той час не були докторами і професорами. Тому так були розподілені обов'язки.

В. Д.: *Хотілося б дізнатися вашу оцінку становлення та розвитку феноменологічних досліджень в Україні. Як можна схематично зобразити їхню історію?*

Є. П.: Я сказав би про два етапи. На першому феноменологією займалися люди, які були позбавлені можливості вільно висловлювати свою думку. Це насамперед стосується мене і Степана Кошарного. Ці праці мають, я б сказав, суто символічне значення. Вони можуть бути цікавими лише для істориків філософії.

На другому з'явилися дослідження, написані на засадах свободи. Наприклад, моя книга з феноменології навряд чи зацікавить сучасних студентів. Хіба що вона містить об'єктивний виклад феноменології. Як на мене, справжня феноменологія починається десь з Кебуладзе та інших, хто творив в умовах, коли можна було вільно висловлюватися.

А наскільки зараз актуальна феноменологія? Здається, що головним трендом філософії зараз є постмодернізм. Ця течія, я переконаний, за вашого життя теж зійде з піку своєї популярності, якщо вже не зійшла, бо, як на мене, вона є дещо руйнівною стосовно філософії та філософської традиції в цілому. Ну але ж і софісти мали зруйнувати певні засади для того, щоб прийшли Платон і Арістотель. Тож я сподіваюсь, що вона очистить ґрунт, на якому почнеться новий етап розвитку філософії. Власне, феноменологія й може бути однією з течій цього нового етапу. Може розпочатися не-офеноменологічний рух після постмодернізму. Однак у кожному разі з даного питання я не маю якихось особливих думок, адже я давно не перебуваю безпосередньо в цій темі. Сучасною філософією на глибокому рівні я не займаюся.

Я. Г.: *А хто, на вашу думку, є головними представниками феноменологічної спільноти в Україні зараз? Чи знайомитесь ви з новими працями та перекладами з феноменологічної проблематики?*

Є. П.: На жаль, коли почалася пандемія, контакти з колегами здебільшого перервалися. Відверто кажучи, коли вам за вісімдесят, то поїздки вже не так легко даються. На творчу працю в день я виділяю три з половиною години і намагаюся використати їх уранці, адже є необхідність видати чотири статті, готується монографія і тому суміщати жваву цікавість до феноменологічного життя з тією роботою, якою я безпосередньо займаюся, мені не доводиться. Що стосується сучасної феноменології, то я вважаю, що Кебуладзе – це провідна фігура. Також я вважаю дуже оригінальним автором Ігоря Юджіна. Він пише гідні праці в руслі феноменологічного методу та дослідження культурних феноменів у цілому. Утім, повторюю, я зараз дещо відійшов від цієї проблематики.

Я. Д.: *Можливо, ви все ж спробуєте поділитися своєю думкою щодо перспектив і завдань сучасної феноменологічної спільноти в Україні?*

Є. П.: Тут все залежить від того, наскільки динамічно буде розвиватися феноменологія на Заході. Якщо там вона буде, як то кажуть, «у тренді», то має сенс займатися цією проблемою і в Україні, бо створювати свою «регіональну феноменологію», що не матиме відгуків з боку, наприклад, німецької, особливого сенсу немає. Варто працювати з феноменологічними течіями, що актуалізуються в західному світі загалом. Наприклад, у США видавався феноменологічний журнал, де феноменологія розглядалася здебільшого у сфері соціології. Тож, зрештою, можна виходити не тільки з тієї проблематики, якою займався Гусерль, але й з тієї, якою займалися Шюц, Бергер та інші, тобто феноменологією на соціальному ґрунті. Там також є досить цікаві дослідження буденної свідомості.

В. Д.: *Підсумовуючи, можна сказати, що дуже важить саме світовий контекст, так?*

Є. П.: Так, для мене це головне. Справа в тому, що ми не можемо творити повністю свою філософію, адже ми не є тим кораблем, що йде в авангарді цивілізації. Лише перший корабель відкриває острови, бачить перспективи тощо. А той, що йде за ним, може тільки дещо «перетравлювати» і бути хоча б у контексті цих проблем. Оскільки в нас інтелектуальне життя в країні загалом на невисокому рівні, а філософію не включено до соціально-культурного контексту так, щоб була потреба в ній, то слід виходити з наших можливостей і оцінювати їх з позиції здорового глузду. Хоча це не оракул. Цілком можливо, що ще з'явиться та тематика, в якій і ми відкриємо якісь незвідані острови, хтозна.

Особиста наукова траєкторія

В. Д.: *А чим ви особисто у цей час займалися? Де працювали, що досліджували?*

Є. П.: Після набуття Україною незалежності я перейшов працювати завідувачем кафедри філософії університету, що зараз називається Київський національний університет технологій та дизайну. Там я працював аж до 2016 року, тобто більше двадцяти років. Чим я займався? Ну, насамперед, десь із 2000 року або навіть раніше я писав підручник з філософії. Якимось його переглянув і, можу сказати, що й зараз з багатьма тими думками, що там висловлені, погоджуюсь. Мені за нього не соромно. Щоправда, там є розділи, наприклад, з філософії України, написані не мною... У них згадуються такі речі, як, наприклад, Велесова книга та інші. Це, звичайно, його недоліки. Проте деякі розділи, на мою думку, написані на випередження часу. Коли в інших подавалася матеріалістична діалектика, то в цьому підручнику вдалося вийти на новий рівень. Збирався написати такий підручник Василь Лісовий. Він навіть у «Генезі» Сергія Грабовського опублікував першу лекцію з метафізики [Лісовий 1994], але Василь був дуже ретельним у роботі, перфекціоністом: що не напише сьогодні, те завтра переробить. Це нескінченне перероблювання не дало довести справу до кінця. Навіть про той текст, що був опублікований, коли ми з ним його обговорювали, він сказав: «Усе – не так, зараз я б його по-іншому написав». На мій погляд, то був дуже гарний початок. Це могла би бути філософська робота, яка мала б великий вплив на рівень викладання філософії.

Крім цього, у зазначений період вийшло дві праці з філософії права, які я перекладав або брав участь у перекладі. Я вже говорив, що перекладав таку фундаментальну працю, як «Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера». Анатолій Лой домовився із західними філософами, і вони дозволили її перекласти. Там я доклав достатньо великих зусиль як редактор. Я перечитав усі переклади, вніс деякі корективи. Це значна робота. Проте мені здається, що вийшло не дуже багато примірників. Здається, лише тисяча. А це така праця, що заслуговує на присутність у кожному університеті. А за можливості – на робочому столі кожного викладача й навіть студента, що працює в галузі політичної соціальної філософії. Це такий посібник із політичної соціальної філософії, якого я більше не зустрічав.

Ну і крім філософської роботи в цей період я захопився культурологічними дослідженнями. До того ж – викладання. Так що цього було цілком достатньо.

Я. Д.: *Також ми знаємо, що ви є академіком Української Академії політичних наук. Коли ви почали цікавитися політологією?*

Є. П.: Ну як вам сказати. Академію політичних наук створювали мої друзі, а оскільки я був автором роботи зі соціології знання, в якій йшлося про залежність знання від класів, про роль ідеології тощо, тобто проблем, тісно пов'язаних із класовістю,

ідеологією, то мене, грубо кажучи, «затягли» в цю організацію. Ну і я вирішив, що мені не завадить «поваритися» в цьому середовищі, поцікавитися цими політичними проблемами. Але досить швидко я зрозумів, що політика і політологія – це не теоретичні дослідження, а вміння «з кухні» політичних діячів «виманити» якісь дані, якими можна здивувати публіку.

Розумієте, серйозна політологічна думка має будуватися на соціологічних дослідженнях. У цьому відношенні можна пригадати Євгена Головаху, який очолює Інститут соціології. Він і є фахівець у політології, бо спирається на дані емпіричних досліджень. Уся інша політологія – це спроба догодити певній політичній групі. Я навіть не знаю такого, щоб політологія не працювала з якоюсь партією, телевізійним каналом тощо. Тому мене ця сфера одразу ж відштовхнула. Оскільки я вже увійшов туди, то, скажімо так, «рвати» стосунки сенсу не було, але я ніколи не займався політологічними дослідженнями. Це не входило до сфери моїх інтересів, адже з моїми моральними настановами не узгоджувалося. Тому повторюю: феноменологія – це моє. А що стосується політології – це була проста формальність. Я б не сказав, що я цим хвалюся чи вважаю, що я правильно вчинив. З тієї простої причини, що в нас те середовище, яке досліджує політику, ще недостатньо зріле й ці дослідження дуже сильно залежать від тих, хто їх замовляє.

Я. Г.: *Ще хотілося б запитати, з ким із філософів ви співпрацювали в ці часи, з ким товаришували?*

Є. П.: Як вже було сказано, я перейшов працювати до Київського національного університету технологій та дизайну. Тоді він мав назву Київський технологічний інститут легкої промисловості, а з 1993 року – Державна академія легкої промисловості України. А перейшов я туди з простої причини – там було два професори: один був завідувачем кафедри, а другого ставили завідувачем кафедри. От вони й «зійшлися лобами», як кажуть. Половина кафедри підтримує одного, а половина – іншого. Довелося звернутися до третього – запросили мене й у такий спосіб вдалося їх помирити. Я запросив ще одного професора, тож нас всього стало чотири. Мабуть, це була єдина українська кафедра філософії в галузевому університеті, де працювало одразу чотири професори. Тож хочу сказати, що друзів у мене вистачало завжди, бо з філософами, які викладали й були в Інституті філософії, ми разом навчалися, це по-перше. А по-друге, врахуйте такий момент – зараз серед людей панує атомізація. Люди відособлені від інших. Кожен, так би мовити, відчуває в іншому конкурента по роботі, навчанню тощо. Тому присутнє певне «духовне відчуження». У нашому середовищі такого «духовного відчуження» не було й тому ще зі студентських років ми зберегли досить гарні стосунки. Практично весь час я зустрічався з Лоем, Любасом, Канаком та іншими. Після Інституту філософії – Віталій Лях (сусід мій, ходимо з ним в ліс на прогулянку). Якщо згадати університет, то з Вахтангом Кебуладзе маю гарні стосунки, Андрієм Богачовим, деякими іншими. У спецрадах із захисту дисертацій ми також постійно спілкувалися. Це середовище, звичайно, було не таке, як в університеті, бо там факультет великий, усі філософи, але за межами факультету в мене було достатньо філософського спілкування.

В. Д.: *Наскільки я зрозуміла, ви стали завідувачем кафедри філософії цієї Академії в 1996 році, так?*

Є. П.: Так.

В. Д.: *Отже хотілося б поговорити з вами про роль «прикладної філософії». Наскільки філософу взагалі корисно полишати межі «чистої філософії», чи може він прислужитися в інших сферах?*

Є. П.: Це цікаве питання. Справа в тому, що дійсно, де б філософ не працював, потрібно входити в ту проблематику, що цікавить людей, безпосередньо зайнятих цією роботою. Скажімо, коли я працював у Горлівському інституті іноземних мов, то там я цікавився філософськими питаннями мовознавства. Я раніше згадував Масюкевича, мовознавця старої школи, який читав курс «Вступ до мовознавства». Ми з ним часто дискутували на цю тему. Після цього, коли я працював на кафедрі філософії в Академії наук, співпрацював головним чином з геологами. Геологи найбільші емпірики, вони дуже далекі від філософії. Проте я прочитав декілька праць з геології і почав ставити так питання, щоб вони почали писати філософські реферати з геологічної проблематики. Згодом я так начитався цих геологічних рефератів, що мене запросили дати рецензію на збірник Інституту географії, присвячений методологічним проблемам дослідження давніх ґрунтів. Я пам'ятаю ще й досі, як один з геологів писав, що геологічні процеси зумовлені, скажімо, вивітрюванням, водою, часом тощо. Я у нього перепитую: «Ви ставите час поряд з вітром і водою? Чи не є вітер і вода в часі?». Тобто я хочу сказати, що коли людина глибоко проникає в ту роботу, над якою працює, то вона, зрештою, переймається цими проблемами і стає в пригоді там, де це потрібно. Що стосується Академії, то тут була проблема техніки. Я навіть підготував лекцію «Філософські проблеми техніки» для аспірантів. Коли перейшов працювати з модельєрами, у мене був гарний спецкурс, що мав назву «Філософські засади символіки та орнаментів». Це була моя тема, над якою я працював у свій вільний час. Загалом, якщо людина хоче мати авторитет серед професіоналів, з якими вона працює, то вона повинна бути обізнана з філософськими проблемами, що цікавлять цих професіоналів. Тоді дійсно, наприклад, ті ж спеціалісти в галузі техніки, відчувши, що ти проїнятий духом філософії техніки, почнуть тебе поважати.

В. Д.: *В одному зі своїх інтерв'ю ви згадували, що саме ваша дружина надихнула вас на дослідження символіки та орнаментів. Зокрема, вельми відомою є ваша праця «Вишивка Східного Поділля», а також публікації в «Культурологічній думці». Розкажіть, будь ласка, про вашу з дружиною колекцію предметів народної вишивки. Чи можна сказати, що з 90-х років ви, певною мірою, переключилися зі суто філософських досліджень на культурологічну проблематику? Що найбільше вас цікавить зараз? Чим ви займаєтесь у вільний від роботи час?*

Є. П.: Чи можна сказати, що одразу після Перебудови я переключився на культурологічну проблематику? Можу сказати – категорично ні! Підручники з філософії виходили до 2000-2012 років. Тобто я працював досить інтенсивно. Щодо питання, як розпочалося моє зацікавлення народною вишивкою: справа в тому, що на кафедрі ми прийняли одного цікавого кандидата філософських наук, який був художником. Його звали Юрій Легенький. Зараз він доктор філософських наук, професор. Він загорівся ідеєю створити факультет дизайну в університеті. Оскільки університет – структура досить консервативна, то йому довелося докласти чимало зусиль. Зокрема, Легенький організував навчання з вишивання, килимарства, тобто з таких видів діяльності, що потрібні дизайнерам. Ну, і моя дружина виявила бажання зайнятися вишивкою. Коли вона там попрацювала, їй це вдалося і дуже сподобалося. Після цього вона пішла також на курси до відомого майстра народної вишивки Юрія Мельничука, мого аспіранта, до речі, з Академії наук. Він ще з дитинства любив вишивати, з Інституту географії

Академії наук перейшов у музей Івана Гончара, там працював і займався вишивкою. Згодом організував там курси. Моя дружина пішла й на ці курси і захопилася одним видом рушника – з Поділля. Моя дружина – людина настирна. Якщо вона щось любить, то й тобі воно має сподобатися. Мимоволі я почав цікавитися цими речами.

Однак для естета важливо те, що зовнішнє, так? А для філософа те, що приховане. Я почав досліджувати подільського рушника й вони мене захопили. Я побачив, що там є ті речі, які не бачать інші люди. Для цього мені знадобилося два роки. Я нічого не робив, а брав просто книжки з орнаментами і гортав їх. Спочатку прочитав кілька праць з орнаментів, символіки і побачив, що вони, як на мене, дещо «дитячі». Тобто немає чіткої аргументації, підґрунтя, на якому вони б міцно стояли. А ми, як філософи, усе ж звикли, щоб була певна дисципліна мислення, логіка тощо. Оскільки я свого часу цікавився первісним мисленням, етнографічними дослідженнями, то, вивчаючи ці орнаменти, я побачив, що пробивається семичленна структура. Далі я побачив, що вона неоднорідна: є елементи, які можна ототожнити з жіночим початком, а є чоловічі. І от склалася ця перша структура. Потім я побачив, що є восьмичленна структура й інші структури. Так структурний метод почав відкривати мені нові «обрїї» в орнаментах народної вишивки.

На цьому шляху було дуже багато невдач, але головне – стати на правильний шлях, і тоді, усе ж, ти деяких успіхів досягнеш. І мені здається, якщо я не перебільшую, я там досягнув значно більших успіхів, ніж у філософії. Якщо говорити зовсім відверто, то вдалося те, чого поки що я не бачу ні в кого з дослідників у цій сфері. Мені вдалося довести, що первісні люди мали вже у верхньому палеоліті модель Космосу. Більшість із дослідників, зокрема, Володимир Топоров, вважають, що упорядковане уявлення про світ виникає тільки на початку неоліту. Неоліт – це осілий спосіб виробництва, скотарство та землеробство. Зокрема, Топоров стверджує, що раніше, за палеоліту, людина не мала впорядкованого Космосу. Упорядкований Космос, на його думку, виникає з появою образу світового дерева, що має корінь як образ підземелля, стовбур – образ сфери життя, крона – небес. Ця модель склала основу сприймання всіх інших речей і таким чином з'явився впорядкований Космос. Я зрозумів, що це не відповідає дійсності. Першою моделлю Космосу було не дерево, а тіло жінки (богині). Її голова ототожнювалася з небом; сідниці – з підземеллям; живіт – зі сферою життя. Усі символи, що наносилися на поверхні тіла богині, співвідносилися зі сферами космосу. Мені вдалося довести, що первісна людина ототожнювала Космос із тілом жінки-богині, і то ще за двадцять тисяч років до нашої ери. Тож порівняно з тим, що пропонує Топоров, упорядкований Космос «постарішав» на понад десять тисяч років.

По-друге, мені вдалося встановити сакральні множини. Їхня суть полягає ось у чому: на археологічних артефактах є позначки (крапки або палички). Вчені здогадуються, що за ними криються цикли місяця, сонця і, можливо, цикли жінки (фізіологічний і вагітності), тобто ті цикли, що є найважливішими для первісної людини. Мені вдалось знайти ключ до розгадки цих груп знаків. Я показав, що давні люди оперували не числами, а множинами. Ці множини утворювались від скорочення природніх циклів на числа 5, 7, 8, 28. Так вдалося встановити множини, що позначали цикли місяця, сонця, Меркурія, Венери і фізіологічний цикл жінки (28 днів), та цикл вагітності (280 днів). Крім цього фігурували множини, що впливали з міфології. Скажімо, як позначалися богині? Одна – «28», дві – «56». Тому коли зустрічається множина 56, то це є позначка двох богинь. А що таке «84»? Три богині. А «112»? Чотири богині. І от у такому сенсі мені вдалося проникнути в цей цікавий світ первісних людей.

Здобутки і перспективи

Я. Д.: *Інституту філософії НАН України більше 75 років. Які здобутки за ці роки стали для вас найбільш знаковими та які подальші перспективи розвитку української філософії ви бачаєте?*

Є. П.: Можна сказати, що початок розвитку філософії як дисципліни, переважно орієнтованої на соціальні й наукові потреби, розпочався за Копніна. Коли він став директором Інституту філософії, філософія набула більшого соціального звучання. Ця ж традиція була продовжена за Шинкарука й Поповича. Які перспективи сучасної? Я вважаю, що перспективи полягають у тому, щоб активніше включатися в атмосферу філософії, притаманну Заходові. І йдеться не лише про, скажімо, Францію і Німеччину; треба більше співпрацювати, наприклад, із Польщею. Оскільки Польща – країна, що зовсім нещодавно була в такому ж становищі, як і ми. Однак у них філософське життя значно активніше. Тому я вважаю, що треба більше спілкуватися з західними колегами. У який спосіб це можна зробити? Зрозуміло, що за допомогою Інтернету, але до того ж необхідне знання іноземних мов. Сьогодні йти у філософію без знання іноземних мов – приректи себе на невдачу. Потрібно вивчати мови, добре знати класику, адже на Заході філософ, який її не знає, авторитетом не користується. У них досить глибоке знання історії філософії. Я, на жаль, не можу сказати, чим має займатися Інститут філософії. Люди, які там працюють, знають краще за мене.

На мій погляд, у нас філософія Стародавньої Греції і Середньовіччя досліджені на не дуже глибокому рівні. Але причина полягає, найімовірніше, у тому, що немає кадрів і фінансового забезпечення, конче необхідного для розвитку філософської культури в Україні.

Я. Г.: *А якими найважчими, на вашу думку, є виклики для нашої філософської спільноти зараз?*

Є. П.: Виклики є на кожному кроці. Якщо говорити про належний рівень філософії, то насамперед треба почати з того, що західний філософ часто знає кілька мов, спроможний читати потрібні йому ключові твори в оригіналі. Це основні підвалини.

У нас же, по-перше, не вистачає глобальної філософської культури. По-друге, немає як такого замовлення на філософію. Щоб філософія розвивалася, суспільство має зробити запит.. У нас, на жаль, ще не настільки дозріли громадянське суспільство й наука, щоби філософські проблеми ставилися актуально. Ми поки що просто беремо західні течії і ті теми, які вони вважають актуальними, і робимо їх актуальними для себе. За винятком досліджень, скажімо, у сфері української філософії. Але я не знаю, у чому ми були б оригінальними. От, наприклад, ми весь час говорили про феноменологію, а ви можете сказати, що українець є родоначальником якоїсь філософської течії? Назвете? Напевно, що ні. Нові ідеї генерують здебільшого французи, англійці, американці, німці. Зрідка ще італійці й іспанці. Усі інші найчастіше годуються тими «стравами», які залишаються після цих мислителів. Я не думаю, що нам уже зараз чи навіть за вашого життя вдасться вивести українську філософію до такого рівня, щоб вона могла запропонувати людству якісь цікаві, генеральні ідеї. Тож у цьому плані, справді, треба бути в найтіснішому зв'язку із західною філософією. Я тут песиміст. Треба бути обізнаним, грамотним щодо сучасної західної філософії та актуальних проблем, якими вона переймається. Для цього необхідно їздити у відрядження, працювати в західних університетах, повертатись, щоб існував обмін (хоча б такий, що мав місце в царській Росії, адже тоді не було такого розриву між західною і російською філософією, бо філософи часто бували на Заході). Себто необхідний такий

зв'язок, адже навіть Інтернет не дає того, що дає живе спілкування. От, наприклад, приїхала Ніна Поліщук, побувши півроку в США. Коли з нею спілкуєшся, то відчуваєш людину вже зовсім іншого світу. Вона може генерувати думки, притаманні людині, що пожила там.

Я. Г.: *Чому, на вашу думку, філософія посідає дуже невизначене місце в сучасному українському суспільстві?*

Є. П.: Давайте будемо думати разом. Що потрібно, щоб філософська думка активно розвивалася?

В. Д.: *Свобода.*

Є. П.: Так, свобода надзвичайно потрібна. Але до того ж необхідно, щоб самі люди цікавилися філософією. Тобто потрібно, щоб було таке середовище, яке не обмежувалося б політичними партіями, а щоб суспільство в широкому контексті цікавилася філософськими проблемами. На жаль, у нас зараз відбулося заземлення інтелектуального життя. У Радянському Союзі панував такий собі романтизм – думка віддалена від життя, «під небесами». Сьогодні люди думають над тим, як краще заробити грошей. Тоді, бувало, зустрінеш інтелектуала, і з ним можна поговорити про якісь філософські проблеми. Таке спілкування цікавило людей. Нині ж чи то люди все пізнали, чи може їм не так це цікаво, але я не бачив, щоби піднісся інтерес до філософії. У кожному разі появи того інтелектуального середовища, яке потребувало б нагального розв'язання філософських проблем, я не бачу. Можливо, останні шість-сім років щось змінюється? Я маю на увазі розвиток різноманітних просвітницьких майданчиків... Побачимо. Було б дуже добре, якби деякі початкові явища перетворилися на стійку тенденцію.

В. Д.: *Пане Євгене, скажіть, будь ласка, де зараз, у наш час, із більшою вірогідністю може реалізуватися людина з філософською освітою? В академічній площині чи в якихось суміжних сферах, тобто в площині «прикладної філософії»?*

Є. П.: Мені здається, потрібно насамперед порадитися зі самим собою. Що краще виходить і що, так би мовити, «до душі». Якщо більше подобається викладання чи робота з людьми, то можна там реалізуватися. Якщо легше дається творча діяльність, то, звичайно, треба йти у творчу діяльність. Якщо людина відчуває, що може реалізуватися в журналістиці, у політичній аналітиці чи консультуванні, то можна йти туди. Тобто тут ви самі маєте знати, єдиного «рецепту» надати не можна. Ідеться про те, що розуміється під «реалізуватися». Якщо розуміти під «реалізацією» здобуття матеріальних благ, то звичайно менш за все ви їх досягнете, якщо підете в Інститут філософії. Там ви як філософ реалізуєтесь, але заробітна плата там нижча, аніж у викладачів вишів. Тож, по-перше, усе залежить від мети, яку ви перед собою ставите. А по-друге, від ваших здібностей. Зважте критично ваші здібності. Хоча про межу здібностей ви, усе ж, дізнаєтесь тоді, коли ви її переступите. Поки ви її не перейдете, ви не дізнаєтесь, на що здатні.

В. Д.: *Хотілось би завершити наше інтерв'ю на оптимістичній ноті й запитати: які поради ви могли б дати сьгоднішнім молодим українським філософам, схильним до дослідження? Якою, на вашу думку, є місія сучасного молодого філософа? Які виклики на його шляху?*

Є. П.: Насамперед, як я можу зі свого життя висновувати – вірити в себе й у свою «зірку», тобто своє призначення, по-перше. По-друге, я вже говорив і ще раз можу наголосити – необхідне добре знання іноземної мови (мов). Бажано англійської, німе-

цької, французької тощо. Вам, ще молодим, засвоїти мову особливих проблем не складе. На жаль, у наш час це давалося важко й, скажімо, для мене німецька – це тільки мова читання. Я не розмовляю німецькою. Тож треба знати мову на перекладацькому рівні обов'язково. Далі треба бути терплячим і не очікувати, що те, на що ви замахнулись, вдасться вам завтра чи післязавтра. Ми, філософи, дозріваємо дуже повільно. Математик повинен реалізуватися, як ви знаєте, до 30 років. Якщо він до цього часу не захистив докторську дисертацію, то він вже як математик не відбувся. А філософ лише починається після 30 років, а то й пізніше. Тобто по-справжньому людина, яка присвятила себе цій професійній діяльності, дозріває досить повільно. І хоча кандидатську і докторську можна захистити й раніше, але це не те саме, що стати філософом, тобто тим, хто набув життєвого досвіду й через цей досвід ретранслює певні ідеї. Це схоже на художній досвід: людина не може взяти пензель і одразу малювати як геній. Потрібно генієм стати в процесі роботи. Так само в процесі роботи людина стає філософом. Тому я повторюю, що треба набратися терпіння й не розчаруватися, що вам щось не вдається. Розчарування потрібне, але тільки як стимул для того, щоб знову відкопати віру в себе й іти далі. І, нарешті, пам'ятати, що філософи – це люди обрані. Так, між нами кажучи, правда? Якщо не кимось, то самим собою.

От мені, наприклад, було досить легко перейти до культурології і там розпочати, так би мовити, на новому місці, бо в мене, як у філософа, сформувався певний апарат мислення. І цей апарат мислення ми можемо в будь-якій сфері застосувати. Якщо у нас справді вже є філософське мислення, то ми дуже легко засвоїмо матеріал. У цьому відношенні я хочу сказати, що певний універсалізм – це та перевага, яку нам надає філософія.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Лісовий, В. (1994). Філософія і метафізика. *Генеza*, 2, 70-86.
- Причепій, Є., Анучіна, В., Дзюба, Я., & Горобенко, Я. (2022a). Феноменологія знаків долі. Частина I. *Sententiae*, 41(2), 208-234. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.208>
- Причепій, Є., Анучіна, В., Дзюба, Я., & Горобенко, Я. (2022b). Феноменологія знаків долі. Частина II. *Sententiae*, 41(3), 165-185. <https://doi.org/10.31649/sent41.03.165>
- Причепій, Є., Анучіна, В., Дзюба, Я., & Горобенко, Я. (2023). Феноменологія знаків долі. Частина III. *Sententiae*, 42(1), 186-208. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.186>

Одержано 06.02.2022

REFERENCES

- Lisovyi, V. (1994). Philosophy and metaphysics. *Geneza*, 2, 70-86.
- Prychepii, Y., Anuchina, V., Dziuba, Y., & Gorobenko, Y. (2022). Phenomenology of fate signs. Part I. *Sententiae*, 41(2), 208-234. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.208>
- Prychepii, Y., Anuchina, V., Dziuba, Y., & Gorobenko, Y. (2022). Phenomenology of fate signs. Part II. *Sententiae*, 41(3), 165-185. <https://doi.org/10.31649/sent41.03.165>
- Prychepii, Y., Anuchina, V., Dziuba, Y., & Gorobenko, Y. (2023). Phenomenology of fate signs. Part III. *Sententiae*, 42(1), 186-208. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.186>

Received 06.02.2022

Yevhen Prychepii, Vlada Davidenko, Yana Dziuba, Yana Gorobenko

Phenomenology of fate signs. Part IV

Interview of Vlada Anuchina, Yana Dziuba and Yana Gorobenko with Yevhen Prychepii.

Євген Причепій, Влада Давіденко, Яна Дзюба, Яна Горобенко

Феноменологія знаків долі. Частина IV

Інтерв'ю Влади Анучіної, Яни Дзюби і Яни Горобенко з Євгеном Причепієм.

Yevhen Prychepii, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Political Sciences, Leading Researcher of the Cultural Anthropology Department of the Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine (NAA of Ukraine, Kyiv).

Євген Причепій, доктор філософських наук, професор, академік Української Академії політичних наук, провід. н.с. відділу культурної антропології Інституту культурології Національної академії мистецтв України (НАМ України, Київ).

e-mail: sharapanm@ukr.net

Vlada Davidenko, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Влада Давіденко, магістрантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: ladaanuchina@gmail.com

Yana Dziuba, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Яна Дзюба, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: ydziubaa@gmail.com

Yana Gorobenko, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Яна Горобенко, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: ivgorobenko@gmail.com
